

RØROSMUSEET

MUSEENE I
SØR-TRØNDELAG

Handelshistorie på Røros

RØROSMUSEET

MUSEENE I
SØR-TRØNDELAG

*Dette er litt om handelshistoria på
Sta'a .....*

RØROSMUSEET

MUSEENE I
SØR-TRØNDELAG

Ja, ikke om martnan da....

Men litt om handelen som fastboende
drev før 1818....

I 1818 kom «Rørosloven» og tre handelsmenn fikk det en kan kalle et handelsprivilegium.

Men hva med tida før 1818?

I de fleste historiske beretninger fastslås det at kobberverket hadde enerett på all handel på Røros...

Hvordan fungerte det egentlig?

RØROSMUSEET

MUSEENE I
SØR-TRØNDELAG

Kobberverket oppretta et provianthus allerede på 1600-tallet for å sørge for levnetsmidler for bergverkets befolkning ...

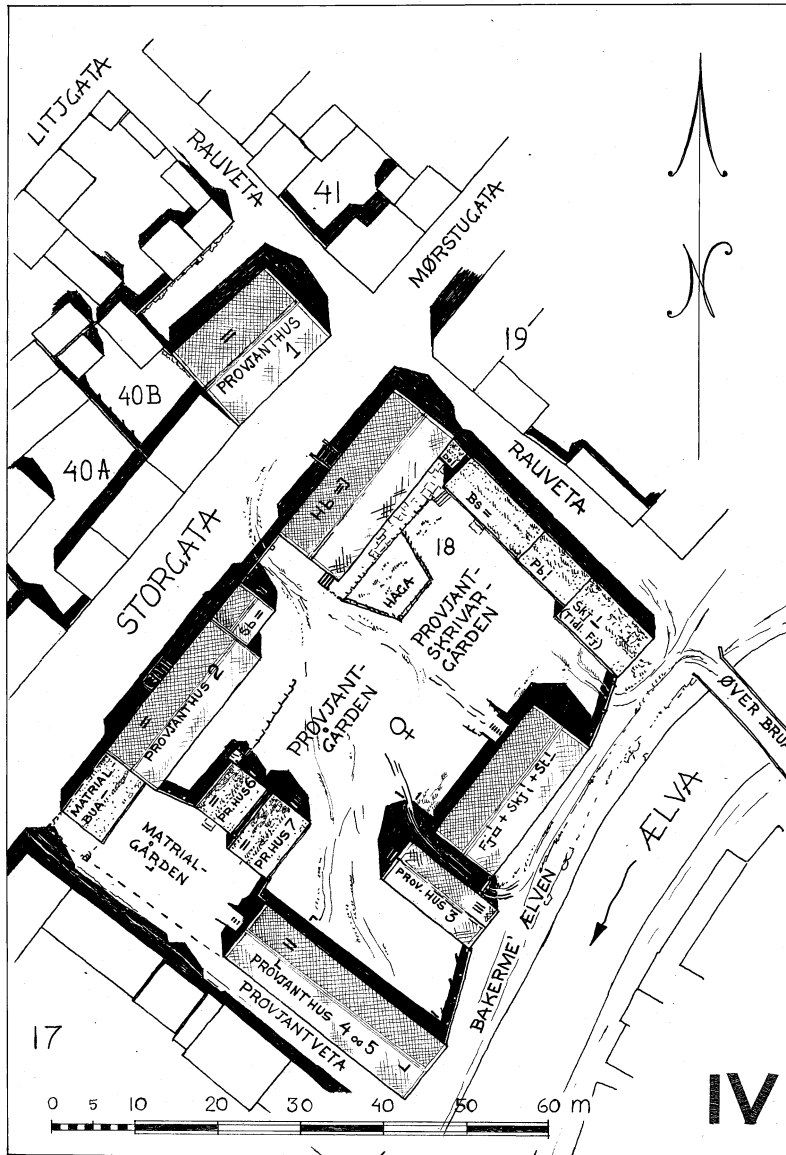
RØROSMUSEET

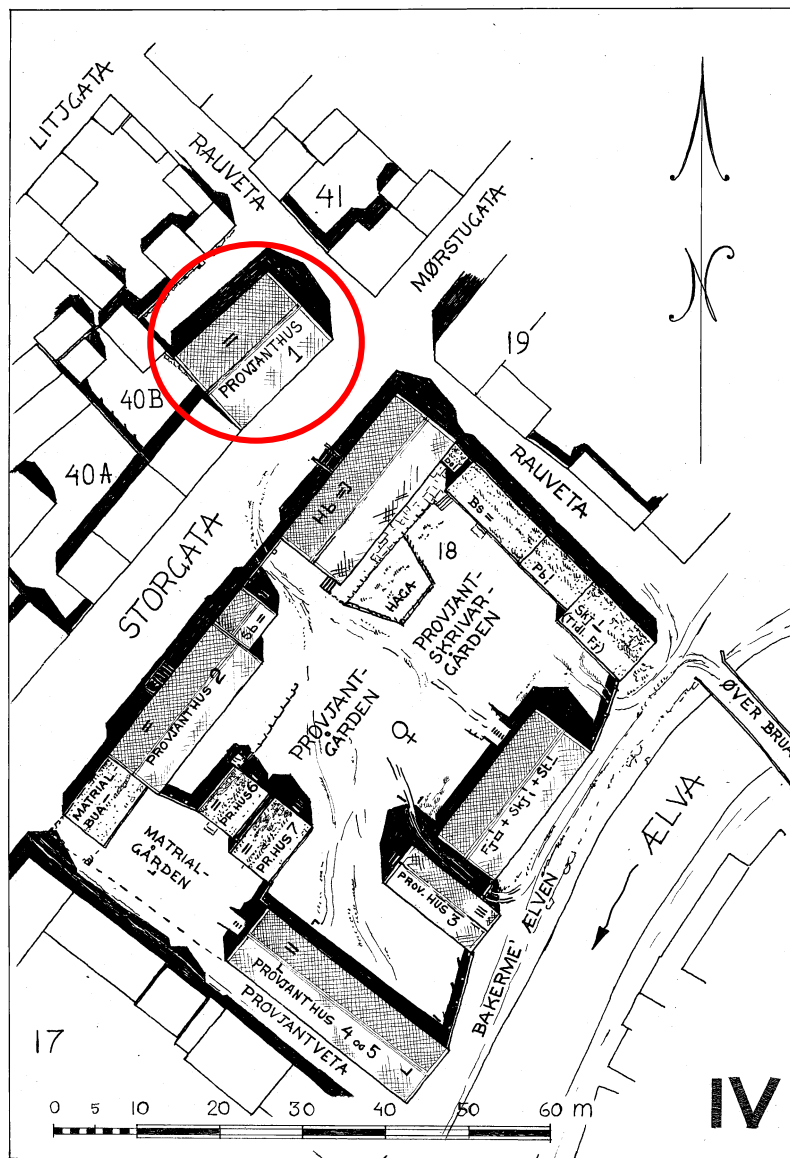
MUSEENE I
SØR-TRØNDELAG

Bortsett fra en kort periode på Rørosgård, i 1650-årene, lå provianthuset i Proviantskrivergården i «Hyttegaden» (Bergmannsgata)...

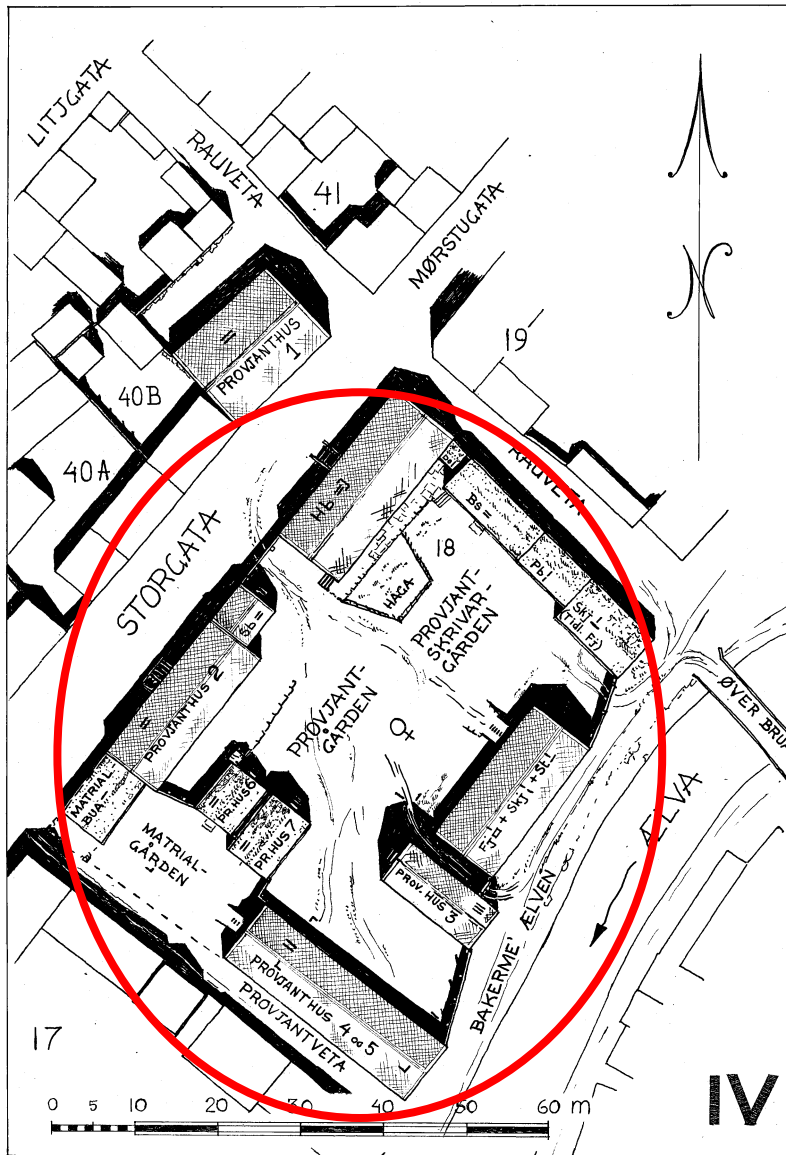
Takplan Proviantskrivergården 1850.
Tegning: Sverre Ødegaard

I 1850 lå provianthus nr. 1 der hvor leilighetsbygget i gamle Rørosheimen nå ligger...

Byplan 1850 rekonstruert av Sverre Ødegaard

Og hele kvartalet fra Proviantsveta til Rauveta hørte til Proviantskrivergården. «Proviantshuset» var med andre ord ikke ett hus, men et helt anlegg. I dag ligger Sangerhuset der «materialgården» er avtegna.

Byplan 1850 rekonstruert av Sverre Ødegaard

I Proviantskrivergården var det et stort kornmagasin i tillegg til store lagre for salt, sild, fleisk, tørrfisk, erter, tobakk, humle, hamp og stry
o.s.v...

Hva som fantes på provianthuset kan sees i provianttakstene, listene over vareslag og priser.

Provianttakstene ble fastsatt hvert halvår av det Nordenfjeldske Bergamt - etter forslag fra direktøren.

Proviant Takst

for Røraas Raabrokkvand fra Prinsens Anstalt til veltens Maj Anno 1738.

	Skilling	Penning		Skilling	Penning
1 Eusk Hensburger eller Sommeret Rug	3	23	1 Waag Madbrød	3	3
1 Eusk Dand Mel	3	1	1 Waag Smaa Brj Lippent	2	30
1 Eusk Dand Mehl	2	23	1 Waag Langbr	2	27
1 Eusk Sm Mehl	2	23	1 Waag Fedusker	1	19
1 Eusk Dand Brjg	2	19	1 Waag Lugt Mehl	1	15
1 Eusk Mehl Brjg	2	19	1 Waag jysk Mehl	2	12
1 Eusk Sm Brjg	2	7	1 Waag Mehl Brjg Mehl	3	3
1 Eusk Mehl jamp	1	16	1 Waag Dids jamp Mehl	2	5
1 Eusk Dand Lind Salar	3	10	1 Waag Hinderker eller Girdlin	3	1
1 Eusk Salar Salt	2	38	1 Waag Exbauk lin	2	7
1 Eusk Mehl Salt	2	3	1 Waag smaa eligo jamp	2	7
1 Eusk jamp Salt	1	5	1 Waag jamp Brjg	2	15
1 Waag jamp Salt	3	10	1 Waag jamp Brjg	1	3
1 Waag Sm Salt	1	10	1 Waag Lin Brjg	1	3
1 Waag Smaa Salar	1	19	1 Waal Prins Brins smaa jumb	3	2
1 Waag jamp	1	21	1 Waal Prins Holland jumb	3	18
1 Waag Lindlip	2	15	1 Waal Prins Venis Salar	3	18
1 Waag Reiplid	3	3	1 Waal Prins Mehl Salar	3	18
1 Waag Reiplid	1	1	1 Waal Prins Lin	3	10
1 Waag Reiplid	1	1			
Bergamete i Cronlem fra Prinsens Anstalt Anno 1738.	2				

Peter
Ludvig

Jens
MATHIAS

Andreas Rogertz

William

Andreas Rogertz
H. Haas

For partisipantene i Trondheim var handelen på provianthuset av stor betydning. Kobberprisene kunne variere veldig, og provianthandelen ble en stabiliserende faktor på inntektene for partisipantene.

Verksledelse og partisipanter forsøkte derfor å hindre at reisende og førselsbønder som kom til Røros handlet med varer utenom provianthuset.

RØROSMUSEET

MUSEENE I
SØR-TRØNDELAG

Den 28.januar 1691 ga for eksempel partisipantene direktør
Henning Irgens beskjed om straks å gjøre tiltak for å få slutt på
«fremmede Kremmeres» virksomhet på Røros...

Men det foregikk noe handel av fastboende «handelsmenn» før
1818.

Folketelling 1801: 10 navngitte fastboende er oppgitt å drive
handel i en eller annen form.

Og det hadde pågått lenge før 1801...

Fra Den administrerende direktørs arkiv, datert 28. januar 1691:

Fastboende som driver handel kan melde seg for stedlig representant for partisipantskapet og forhandle om bevilling til å drive handel mot en avgift, «baade for dend Passerede og til stundende tid».

Det har foreløpig ikke vært mulig å få verifisert om slike tillatelser faktisk ble gitt.

Men det viser at handelsvirksomhet forgikk...

Og det var ingen skjult «tuskhandel» som foregikk:

Peder Hiort var proviantskriver ved verket fra 1742 til 1762.

I 1744 skriver han til partisipanten Horneman i Trondheim og lurer på hva han skal gjøre med brennevinet som Horneman har sendt opp til provianthuset. Dette brennevinet har proviantskriveren problemer med å få avsetning på fordi tilsvarende er til salgs hos andre handelsmenn på Røros til en bedre pris.

Brev til Horneman fra proviantskriver Hiort, 28. april 1744:

*«Over Deres paa Vinterføret opsente Proviant følger herved Specificationen hvorved ieg allene har at erindre, at der er bleven opsent fra dem en Fustagie **Fransk Brendevin**, hvilket ieg ikke ved til hvad end er skeet, thi skall de vilde tænke at lade samme sælge for sikkrer ieg dem paa at **det er en ganske uafsættelig Kram**. Da saadane Sorter er i overflødighed for særdeles godt Kiøb at bekomme hos de her paa stæden boende Handelsmænd, og derfor aldeles ikke her bliver effterspurt de faar i den henseende ordinere hvorledes dermed skal forholdes.»*

[min utheving]

Men handelen som fastboende handelsmenn drev foregikk ikke uten diskusjon:

I 1763 er den samme Hans Hornemann i Trondheim misfornøyd og anklager proviantskriver Wilhelm Fyn for at Proviantskriveren som (..):

«Ven og Beslægtet med de største upriviligerede Handlere» paa Røros til Fordel for disse, men til skade for Værket, ikke gjorde sig nogen Umage for at skaffe Provianthuset Afsætning.» [m.u.]

Når kildene omtaler «handelsmenn» på Røros i en tidlig fase innebar dette som regel at handelsvirksomheta bare var en av flere måter å livnære seg på for vedkommende.

Og «Kramboer» og «Handels Budiger» var antakelig bare et vanlige rom i en andre etasje, eller kanskje en stue, som var avsatt til formålet...

Det er arkivmaterialet etter skifteforretninger i Røros Bergrett som først og fremst gir oss informasjon om handelsvirksomheta.

Det var to typer skifteforretninger:

Arveskifte - som var en oversikt over en avdød persons formue og gjeld, i den hensikt å fordele evt. arv...

eller

Oppgivelsskifte - ved konkurser, hvor evt. kreditorer hadde tilgodehavende i boet.

Et offentlig skiftevesen ble oppretta av statsmakten i
1630-åra.

I slike skifteforretninger ble løse og faste eiendeler listet opp
og verdsatt.

Eventuell gjeld og/eller tilgodehavende ble også listet opp, og
kreditorer eller debitorer navngitt.

RØROSMUSEET

MUSEENE I
SØR-TRØNDELAG

Da tar vi en liten runde «i gata» for å se nærmere på noen av disse «uprivilegerede» handelsmennene...

Provianttakst januar - mai 1738

I Volqvartz-gården, i dag Kjerkgata 44, drev organist og gjestgiver Volqvarts Jøns med handel fram til han døde i 1695. Han hadde vært organist i Trondheim før han kom til Røros, antakelig på 1680-tallet.

Etter ham drev stesønnen Johannes Brun (1669-1718), og senere hans sønn igjen Mathias Volqvarts Brun (1701-1761). Organiststillinga gikk også i arv til de to.

262 A. 298

Skiftesindlæg

Kongl. Maj^{te} Secretær Bergmester, samt
 Directør, ved Købets Raadsmænd, Undergjæng, Sæger
 Skrifvar og Caserer ved benævnte Købets raad.

Gjøre videnskligt, at vii skaffes bekræftet de
 gjældtligge Mandsskiftes Indlæg og Ord, Dateret - 14de 8de.
 med afsigelse, om H^{er} Volqvarts Jøns, Købets Organister
 og Transkriptions till Købets Raad, som for nogen tid
 siden ved døden var afgyngen, som vedskaffede Indlæg
 over at Register og Indtægter samt nogle af de og Indlæg
 at føde indtægter som vedskaffede Indlæg Mallemus Lovens
 Dødsbrev og som vedskaffede Indlæg som benævnte
 H^{er} Volqvarts Jøns for nogle Aar siden for Testamentet
 sin Arsbørn, og Indlæg vedskaffede Indlæg Indlæg
 Indlægning, indlægget som Kongl. Maj^{te} Allensmænd, og
 Confirmations Indlæg, dog for alle først benævnte som
 Kongl. Maj^{te} Reserveret - 6de og 10de Dagen som skaffede
 Indlæg Indlæg, hvorom Indlæg Indlæg Indlæg Indlæg
 Indlægning, at som skaffede Indlæg Indlæg Indlæg Indlæg
 A. 1095. Indlæg Indlæg Indlæg Indlæg Indlæg Indlæg Indlæg

Skifteforretninga etter Volqvarts Jøns starta 6. november 1695

Provianttakst januar - mai 1738

Fra skifteforretning 1695:

I hovedhuset fantes «3de verelser ofuenpaa, med een liden Kramboe», hvor det bl.a. fantes mye importerte tekstiler:

F.eks.: - ca. 12 meter «Sort Klede» (ullstoff), - ca. 6,5 m. «graat Klede», ca. 7 m. «blaat Klede», - ca. 4 m. «Røe Kiersey» (ullstoff), - ca. 13,5 m. «brun Kiersey», - ca. 10 m. «blaat Boffelbay», - ca. 12 m. «brunt og hvid bommasin» (ull- eller silkestoff), - ca. 12,5 m. «blommed Catun» (trykt blomstrete bomullstoff), - ca. 13 m. «blommed Lerret»

Eks. på andre varer: - 540 «Tinknapper» (i ulike størrelser), - «9 par Tiin skoe spender», - «8 smaa Hengelaass», - «14 blech Tobach Dosser», - «6 Horn Kammer», - «3 smaa blech Horne», - «12 smaa Catechismuser», - 24 «Tre tellerchener», - «12 Calmus Hals Kluder»

Også kobberverket var kunde hos de lokale handelsmennene.

I forbindelse med krigshandlingene på Røros i 1718 måtte verket ruste opp, og gjorde da innkjøp fra handelsmann Brun, 2. generasjons handelsmann i Volqvartsgården:

Under «Særlige Udgifter» i bergregnskapet for dette året:

- «Af Hr Johannes Brun Kiøbt 3 vog Blye til Kugler á v 2 Rd er 6 - x - x»
- «10 Skaalpund Krud til Riffelskiøtterne á 1 ort 8 sk 3 - 1 - 8.»

Tredje generasjon i Volqvartsgården var Mathias Volqvarts Brun. I tillegg til at han drev handelsvirksomhet og var organist fra 1718 - var han også stiger, og senere overstiger, på Christianus Sextus fra 1726.

Handel var sjelden eneste næring...

I hus nr. 53, Kjerkgata 7, holdt det til to handelsmenn på 1700-tallet.

Lillegaden

Fot. 1894 af Ole Olsen

Først på 1700-tallet bodde Anders Evensen Qværnes i hus nr. 53. Han døde 1740, og skiftet lister opp varer i «Kram boen» som f.eks. «grøn Sæbe og ABC Bøger», samt tekstiler, garn, kammer, syler og messing spenner bl.a....

Eksempler på varer listet opp i skifte etter Qværnes:

12 al Blaae og hvid Cartun,

13 $\frac{3}{4}$ al Rød og hvid Dito,

8 Stk Cartuns Tøklæder

4 pund Soker Candi,

Rusinger, Svedsker, Hvedemeel, Rissen gryn

1 par doble Carder,

18 Kruus skaaler,

24 Fiolle Strenger,

1 Fiolle, [fiolin]

10 fine Been Kammer,

2 Dusin Syler

5 pund Krud udi en Kagge

Eksempel på «blommed catun», - trykt bomullsstoff

På slutten av 1700-tallet bodde så Ole Poulsen i hus nr. 53 i Kjerkgata. Han blir omtalt som «Skrædder og Handelsmand» og har en «liden Handels Budiger».

Også her fantes mye tekstiler, naturlig nok siden han også var skredder: silketørklær, bomullstørklær, luer, vadmelstoff, band, tinnknapper osv.

Ole Poulsen døde i 1817.

RØROSMUSEET

M I
S T

MUSEENE I
SØR-TRØNDELAG

I hus nr 32, i dag Kaffestuggu, holdt Andreas Harboe Berg til før 1797.
Her drev han handels- og gjestgivervirksomhet

Etter Berg finnes to oppgivelseskifter, dvs konkursskifter:
Det første fra 1797, det andre fra 1804.

Han gikk «fallitt» to ganger fordi han ikke klarte å betale sine
kreditorer, som hovedsakelig var handelsmenn i Trondheim.

Da den andre skifteforretninga ble holdt i 1804 hadde Berg flyttet til hus nr. 92, i dag Vertshuset i Kjerkgata 34.

Eksempler på handelsvarer listet i skifteforretningene etter Berg:

Matvarer:

Risengryn, søde mandler, bitre mandler, brunt Kandis Sukker, Lakris, Sortpeber, Anis, Ingefær, Gurgemeie, 2 $\frac{1}{2}$ lod Nelliker, 2 $\frac{1}{2}$ lod Muskater

Tekstiler:

4 Alen sort Kallemanke, 4 Alen blaat halv Klæde, 5 $\frac{3}{8}$ Al Høyrødt dobbelt Klæde, 8 $\frac{1}{4}$ Al: Grønt Kl.[ede], 9 Alen Dvellik, 3 Alen brun spettet Kartun, 4 $\frac{1}{8}$ Al: rødblommet Kartun, 6 Al blommet Kartun, 5 $\frac{1}{2}$ Al røde Silkeband, 18 $\frac{3}{4}$ Al sorte Silkebaand

Andre varer:

4 Bunter Penne Fjere, 3 Brev store Knappnaale, 3 smaa Stk Svamp, 1 Ildstaal, 4 bruune hollandske Krukker, 8 smaae Spejler i Fouteraler, 18 ark Kolløret Papiir, 2 Geværer, Hornliim, 22 $\frac{1}{2}$ pund Pudder

Varer en kunne få kjøpt hos handelsmann Berg rundt århundreskiftet 17-1800:

Sneppert - instrument for årelating. Den lille, avrunda kniven perforerte huden og blodåra når den spente fjæra ble utløst

Spanskgrønt fargepigment ble brukt til bl.a. maling. Det var framstilt av kobberforbindelser og var giftig

I Fjell-Folk nr. 38 fra 2013 finnes en lengre artikkel om handelsmann
Andreas Harboe Berg og hans handels- og gjestgivervirksomhet på
Røros.

Der kan en lese mer Bergs liv som handelsmann og om mange av de
vareslagene han førte.

Fra folketelling 1801:

paa Haugene:

Anne Sophia Hermannsdatter, 44 år, Huusets eyer og beboer, ugift, driver handel

Kirkegaden:

Andreas Harboe Berg, 49 år, enkemand, Handelsman

Jens Pedersen Schanche d.y. , 55 år, Handelsmand

Jacob Ramusen Vintervold, 38 år, Handelsmand

Ole Poulsen, 73 år, Handelsmand, enkemand

fortsettelse folketelling 1801:

Hyttegaden:

Jens Mathisen, 47 år, Berg chirurgus og handelsmand

Morten Leigh, 22 år, handelsmand, logerende

Peter Møller 28 år, Handlamnd, logerende (sønn i huset)

*Johannes Aas d. e., 52 år, Oberstiger, forstander for den Hiortske stiftelse,
samt Handelsmand*

Flanderborg og Hagene:

Ole Pedersen Schanche, 43 år, Handelsmand

8 av de 10 som er listet opp i folketellinga i 1801:

Anne Sophia Hermannsdatter, hus nr. 264/265

Andreas H. Berg, hus nr. 92

Jens P. Schanche d.y., hus nr. 73

Jacob R. Vintervold, hus 70

Ole Poulsen, hus nr. 53

Jens Mathisen, hus nr. 32

Peter Møller, hus nr. 31

Johannes Aas d.e., hus nr. 14

Leigh-bua: I folketellinga fra 1801 er Morten Leigh oppført som handelsmann.

Fra han kjøpte denne gården i 1806 drev han sin handelsvirksomhet her.

Som et resultat av at Røros-loven av 1818 fastslo at tre handelsmenn skulle «besikkes» var Morten Leighs enke, madam Leigh, en av tre som fikk handelsbevilling på Røros.

I 1820 ble Magnus Engzelius kompanjong i firmaet og fra 1859 eneeier. Leigh-navnet forsvant med det ut av det offisielle firmanavnet, men helt fram til i dag blir forretningsgården ofte omtalt som Leigh-bua, - 160 år etter madam Leighs tid!
(uttale: lek-bua)

Men ordningen med bare tre «beskikkede» handelsmenn på Bergstaden skulle ikke vare så lenge, da det ble misnøye med at dette «monopolet» førte til for høye priser.

Apoteket ble f.eks. etablert allerede 1821.

I 1842 kom så den nye nasjonale handelsloven med etablerings- og næringsfrihet.

Den åpnet for kjøp og salg for alle voksne menn og for enslige kvinner, i betydningen ugifte, separerte, skilte og enker.

Dette betydde etablering av mange nye forretninger utover 1800-tallet - også på Røros

Til slutt:

Tilbake øverst i Kjerkgata blir nå Volqvartsgården også ofte omtalt som Holden-gården.

Peder Holden startet handelsvirksomhet på Røros i 1877. I 1882 kjøpte han denne gården, og i 1885 bygde han om den til slik den sees på bildet. Han drev forretninga her fram til sin død i 1935. Forretninga lå i hjørnerommet til venstre for trappa. Til høyre var det privatbolig.

Etter ham overtok sønnen Adolf forretninga og drev den til ut på 1970-tallet.

«Handelsringen» i Volqvartsgården var sluttet - etter 200 år...

RØROSMUSEET

**M I
S T**

MUSEENE I
SØR-TRØNDELAG

